

J 1453
2

281

საგზის თვლებული

და

მისი ღილაკიანი

ზ. შ.

~~საგზის თვლებული~~

გამოტემა

ხელოსნის ვარლამ ტყეშელაშვილისა.

ფსი 15 კაბ.

წიგნსაცავი

მ. შოთაძის სახ. საჯარო
ბიბლიოთეკა
Библ. Гос. Публичная

თფილისი

სტამბა „ნადეჟდა“, ბარონის ქუჩა, 16.

1917

სარგის თმოგველი

და მისი

„დილიანი“.

ვიდრე ჩვენის საგნის შესახებ დავიწყებთ სჯას, მინამდის გვსურს, რომ მოკლეთ შევებოთ საქართველოს და სომხეთის იმ დამოკიდებულებას, რაც ამ ხალხთ შორის არსებობდა უკანასკნელ მსოფლიო კრების შემდეგიდამ, ვიდრე დავით აღმაშენებლამდის.

ქართველთ და სომეხთ შორის ძველათ დიდი სიუვარული არსებობდა, ამ ხალხს ერთობ დიდის ხნის დროის განმავლობაში უცხოვრიათ მეზობლურათ, ხშირათ ერთათ უმხიარულნიათ კიდევ, ხშირათ უტირნიათ, ხშირათ ერთმანეთში შინაური განხეთქილებაც ჰქონიათ, მაგრამ უოველს დროს და უოველს უთანხმოების ჟამსაც კი საერთო მტრის წინაშე-კი ერთობით აღმოჩენილან, ხშირათ უშველიათ ერთმანეთისათვის უანგარო თავ-გადადებით; ერთმანეთის გულისთვის ბევრი ტანჯვა და ბევრი მწუხარებაც უნახავსთ.

ძველის-ძველ ქართველთ და სომეხთ სიუვარულს ისიც ამტკიცებს, რომ ხშირათ როცა ქართველთ ნებროთიანთ გვარის მეფენი ამოსწვევტიათ, და მეფის შთამომავალნი მტირე-წლოვანნი დარჩენილან, მაშინ ქართველნი სომხეთის მეფის სახლს გამოსთხოვდნენ სამეფო გამკე ჰიანს, მოიუვანდნენ საქართველოში, აიუვანდნენ სამეფო ტახტზე და გაამეფებდნენ დიდის სიუვარულით და ჰატვის-ცემით. ამის მაგალითები „ქართლის ცხოვრება“-შიაც არის მოხსენებული.

ასეთი სიუვარული, მეზობლური განწყობილება და დამოკიდე-

ბულებს ჰქონდათ ქართველთა და სომეხთა, ასე ამგზავდებდნენ ესენი თავიანთ ღროს და მის მეოხებით უოველხანათაც წინ მიდიოდნენ, სამეფოს აძლიერებდნენ და სწავლა-განათლებითაც სწრაფთა უახლოვდებოდნენ ძველთა განვითარებულ ხალხს. მათ შორის აღძრული სიუვაწულიც ერთი-ათათ ფართოვდებოდა და წინ მიდიოდა, იგი მეტად უმანკო სახეს იღებდა.

ფიქრი არ უნდა, რომ ეს ასეც უნდა უოფილიყო, ამას ვერაფერი დაუდგებოდა წინ, ვერაფერი დაღეწავდა და შემუსრავდა, რადგანაც ამ ორ ხალხთ შორის დიდი მსგავსება არსებობს, დიდი დასალოვება უნით, ჩვეულებით, წარსულის უოფა-ცხოვრებით და კულტურით. ისე დასალოვებით ქართლელს და კახელს არავინა ჰგავს, როგორც სომეხს, ისე სომეხს არავინა ჰგავს, როგორც ქართველი. შავი თვალები და თმები, სახის მოუვანილობა და შინაგან და გარეგან მოწურობილებაც ძველებს და სხვა ნაწილების ძლიერ წაგავს ერთმანეთს. ენის მხრითაც ხომ ძლიერ უახლოვდება ეს ორი ტომის ხალხი ერთმანერთს და მრავალი სიტყვა ისევე და იმავე ერთის აზრით იხმარება ორივე ტომის ერში. უველა ამავს გარდა იყო დრო, როცა საქართველო და ჰაოსიანთ ერთ ერთ სარწმუნოების ქრისტიანობას აღიარებდა, ორივე ტომის ძენი ერთ ეკკლესიის შვილებათ იგულისხმებოდნენ, ორივე ამ ტომის უმადლეს მღვდელმთავარი ეჩმიაძინში იჯდა, აქედან განაგებდა მთელს სომხეთის და საქართველოს სულიერ საქმეებს.

მოხდა სხვა-დასხვა სარწმუნოებრივი მსოფლიო კრებები, კრებებზე ირჩეოდა ზოგიერთი კითხვები ქრისტიანობის მართლ-მხარეების შესახებ, მეოთხე მსოფლიო კრების შემდეგ ჰაოსიანნი ცალკე გავიდნენ, შორს დადგნენ, ძველი ეკკლესიის წესები ხელშეუხებლათ დასტოვეს, ქართველთა ეპისკოპოზებმა-კი მეოთხე მსოფლიო კრების გარდაწვეტილებასზე ხელი მოაწერეს, ძველი წესწუობილება ეკკლესიისა უარ-ჰუვეს და ახალი მიიღეს. ამ გარემოებაში დაბადა ქართველთა და ჰაოსიანთ ძეთა გაცალკეეება და ამ დღიდგან იწუება ამ ერის ერთმანერთზე ბრუნდეს თავლით მსურა. ამ ორს ძირეულს მონათესავე ერში დიდი მტრობა და ზიზდი ვრცელ-

დებოდა, მტრობის ზომა სწრაფად გადადიოდა. მაჰმადიანობის გავრცელებაში ცოტა შეათქვამს ეს ერი, სამღვდელთა დაკვირვებას მიეცა, მტრობამ ცოტა იკლო, მაგრამ ეს იყო მხოლოდ დროებითი. სხვა-და-სხვა დროს ჩნდებოდნენ ისეთი სასულიერო გვამნი, რომელნიც ხელ-ასლავ სტეხავდნენ უკიდურეს ხასიათებით გარე შესაზღვრულს მტრობას და განხეთქილებას, რაც უფრო ამწვავებდა საქმეს, რაც უფრო ღუპავდა და აუძღურებდა ურთიერთ შორის დამოკიდებულებათა ძალოვნების გამაგრების საქმეს, გარეშე თვით საზოლიტიკო საქმეებს და საერო ძალოვნებასაც, სამეფოს გამაგრების და წინ-სვლის წარმატებასაც.

უკვლა ეს ცხადათ გამოჩნდა იმ დროს, როცა მუსულმანები სომეხებს დაეცნენ და უწყალოთ ააკლეს, როცა პირქვე დაამხეს ძველთ წარმართობის მეოხებით აღორძინებული ჰაოსიანნი, როცა ამ ტომის ძეთა იწვევს მთელის ქვეყნის კიდებზე განბნევა და განფანტვა. სწორეთ ასეთისავე დღეში შთაცვივდნენ ქართველნიც იმ დროს, როცა საქართველოს ასაკლებულად დაკეშილ მუსლიმანთა ტომი მოადგა. ვერ წარმოვიდგენთ ჩვენს და მრავალთათვის იქმნება დასაჯერიც არ იქმნეს, თუ რა დღეში შთავარდა ერთ დროს ეს ორი მონათესავე ერი. ამას დიდი ვრცელი ისტორია აქვს და ამ ისტორიას თავისებური დიდი მნიშვნელობაც მიენიჭება.

სომეხთ და ქართველთ სარწმუნოებრივი განუყოფა მიეწერება მეექვსე საუკუნის ნახევარს, ბაკურ მესამის დროს, კირიონ კათალიკოზის გამგეობის ჟამს, 555—570 წლებში. ე. ი. ხალკიდონის კრების შემდეგ. ამ განცალკევებამ იქამდის მიიყვანა ქართველთ და სომეხთ სულიერი მხარეები, რომ სომეხთ და ქართველთ ერთმანერთი ზირივით შეიჯავრეს. სომეხთ მოძღვარნი სომეხთ აუწყებდნენ: ქართველთა ეპაქლესიის წინ რომ გაიაროთ და ფეხში რამე ღურსმანი მოგედოთ, ღურსმნის გამოსაღებათ დაბლა არ დაიხაროთ თავი, თორემ ქართველთ ეგონებათ, რომ მათ ეპაქლესიას ჰატოვს-სცემთო. ასევე ქართველნი აუწყებდნენ, რომ ქართველთაც ისევე ექმნათ სომეხთ ეპაქლესიის წინაშე გავლის დროს. უბედურებამ იქამდის მიაღწია, რომ ბაკრატ მესამის დროს, იერუსალიმიდამ ქართ-

ველთ მოიწვიეს სამღრთო ფილოსოფი, ივანე ხახუღელი; ეს ცნობილი სამღრთო მეტეკველი შეეხასა სომეხთ სჯულის წარმომადგენთ გვამთ და ამ ბასმა დიდხანსაც გასტანა, უწეიან, რომ ივანე ხახუღელმა ჰიკი დაუყო სომეხთ წარმომადგენთათა! ამ სიმძლავრის საფუძვლათ ასახელებენ იმ კარემოებას, რადგანაც ივანე ხახუღელი იყო დიდათ განსწავლული სამღრთო ფილოსოფი, მასთან იმოდენათ მეტნიერიც, რომ მას ქართველთ ბრძენ კაცთაგან „ახალ იოანე ოქროშირი“ ეწოდათ.

ამ განხეთქილებით აღსავსე ბრძოლის შემდეგ, ურთი-ერთ შორის კამათი მაინც არ ცხრება და მეთორმეტე საუკუნეში, თამარ მეფის დროს, უფრო მწვაფდება კამათი და განხეთქილება; საქმემ იმ კარემოებამდის მიადწია, რომ თამარ მეფის გამოჩენილნი შემომარნი სარდალნი ივანე და ზაქარია მხარგრძელნი შეიძულა თვით საქართველოს კათოლიკოზმა და ამ შეძულებას შემდეგისთვის დიდი დასაღუში განხეთქილება და მტრობაც მოჰყვა. ერთ დღეს თამარ დედოფალი მცხეთის ტაძარში ბრძანდებოდა წირვაზე, აქვე იუვნენ მის სარდალნი, მხარგრძელნი. კათალიკოზმა წირვის გათავების შემდეგ თამარ მეფეს და სამეფო კაცებს სუფისკვერი დაურთავა, ხოლო მხარგრძელთ-კი არ მისცა, ამ საქციელისაგან შეწუხებული იოანე დასწვდა სუფისკვერს და კათალიკოზს ძალით მოსტაცა. კათალიკოზს ჯავრი მოუვიდა და უთხრა ასე: შე შეიღ გზის წუეულო, ძაღლიც არ იკადრებდა მაგას, შენ როგორ ჰქენი ეკა, როგორ გაბედო? სარდალმა უთხრა: მე მხედარი კაცი ვარ, მხედრობაში გაზრდილი, მასთანვე ქრისტიანი. მე ბერებთან არაფერი საქმე მაქვს. ამ კარემოებამ მეტათ დიდი განხეთქილება დაბადა, განხეთქილებას საუბარიც მოჰყვა და უკანასკნელ დიდებულთა შორის რჩევა იქმნა შესახებ სომეხთ და ქართველთ სარწმუნოების ზოგიერთ კითხვების სინამდვილეზე. რჩევაზე დაადგინეს შემდეგი: სომეხნი—სომეხეთიდან მოუწოდებენ მსწავლულთ ბერებს, ქართველნი—ქართველთ,—მეფის და დიდებულთა თანადასწრებით ესენი სჯულის კითხვების გამო საუბარს გამართავენ და ვინც ვის დაუყოფს ჰიკს, მაშინ ის სჯული გამტუენდება და გამტუენებულნი უნდა ჰიკველს შეუერთდნენ. ასე-

თის მოხერხებით უნდოდათ ერთმანერთის დაკავშირება. მოხდა სა-
უბარი, კითხვების ასნა და დაბოლოების შემდეგით, რომელ შედეგ-
საც უნდა მიეცა დასკვნა და მხილება მათის საუბრისთვის. საქმე
ისე დატრიალდა, რომ უკანასკნელ მხარგრძელ ზაქარიამ ისურვა
მართლმადიდებელ ეკლესიისადმი მიკედლება და ივანე-კი დამთა
ისევე ისე, როგორც იყო, რადგანაც მან კამათს არ მიაცქია უურად-
ლება. აი სწორეთ, ამ გამოჩენილ სარდლების მამა იყო სარგის
თმოკველი, რომელმაც თავის დროის კვალათ დასწერა წიგნი „დი-
ლარიანი“.

სარგის თმოკველი ეკუთვნის ქართველს შთამომავლობას, ამთ
წინაპარნი საქართველოში ამდღებულან მეოთხთმეტე საუკუნეში,
ბაკრატ მეოთხის დროს, შემდეგ და შემდეგ ეს გვამი ისე განძ-
ლიერდენ და ისეთის წარმატებით აღმოსწინდენ, რომ გიორგი მე-
ფის დროს მათ საქართველოს სამეფო ასპარეზზე დაიჭირეს შეს-
მწნევი ადგილი. დავით აღმაშენებლის ჟამს ესენი ხშირათ დადიოდ-
ნენ საქართველოს სამხრეთს ადგილებში და ბეჭითად აღეწებდნენ
თვალ-უურს. ამთ მხნობას ჯეროვანი უურადლება მიაცქია დავით
აღმაშენებელმა, ერთს თმოკველთაგანს უბოძა ჭავჭავთში თმოკვის
უფროსობა — ერისთავობის მინაკვარი, ანუ თავადის შვილობა და
სამეფო გამგებობის ასპარეზზედაც მიანიჭა დიდთ უპირატესობა. სარ-
გის თმოკველი დაიბადა ჭავჭავთში, ვარძიის მონასტრის ახლოს,
სოფელს თმოკვეს.

სარგის თმოკველის დაბადების დრო ჩვენს ისტორიაში არა
სჩანს, არ სჩანს აგრეთვე ის, თუ ამ გვამმა სად მიიღო თავის
დროის შესაფერი სწავლა-განათლება. ჩვენის ისტორიის თქმით სარ-
გის თმოკველი უოფილა შთამომავალი „ხელგრძელის“ გვარის,
შემდეგ დროში „ხელგრძელი“ გადაკეთებულ იქმნა „მხარგრძელათ“,
მხარგრძელობა ამთ მიიღეს თამარ მეფის დროს. შემდეგ საუკუ-
ნობებში მათ გვარს ვითომც თან დაერთო — არუთაშვილი, რადგან-
ნაც ერთ ამთ გვარის წევრთაგანის სახელი არღუთა უოფილა. XII
საუკუნის გამოჩენილ სარგის თმოკველთა გვარი — მხარგრძელია, ესე-
ნი შთამომავლობით ქართველნი არიან, ხოლო როგორც ზემოთაც

ვთქვით, ამათი წინაპარნი, ეკკლესიის განყოფის დროს, ძველ ქართველთ ეკკლესიის წეს-რიგზე დაშინენ, ამათ არ იცნეს უკანასკნელი კრების გარდაწვევები, ამათ კვალათვე ერთობ დიდი რიცხვი დარჩა ქართველთა ძველ ეკკლესიის წეს-რიგზე, ამის მეოხებით იგინი მოემწეოდნენ ჰაოსიანთ ეკკლესიის საბრძანებელში და ამიტომ ქართველნი იწოდნენ სომეხათ, ანუ ჰაოსიანათ. ეს შემთხვევა ქართველთ შორის უფრო სამხრეთ საქართველოსკენ მოხდა, რადგანაც საქართველოს სამხრეთი ნაწილი ახლას სძევს სომეხთზე, თითქმის ზედ არის მიკრული. ასეთმა კარემოებამ დიდი ზე-გავლენა იქონია სამხრეთ საქართველოს ქართველებზე, ესენი მიზიდულ იქმნენ სრულიად უნებლიეთ და შეამიტობით. ასეთსავე კარემოებაში მოთავსდა კახეთიც, მეცხრე საუკუნეში, ნანა დედოფალმა შემოეკავშირა კახელნი ქართველთ ეკკლესიას, თორემ დღეს მთლად კახელ-ქართველიც სომხათ იქმნებოდნენ წოდებულნი.

შესანიშნავ მხარგრძელთა გვართა წევრთა საქმეც ასეთსავე ზირობებში იყო მოთავსებული, ამიტომ ჩვენი მატრიანე მათ სომეხს უწოდებს, ეს არ არის სწორე. ამის შესახებ ზოგი მიესტორიენიც ასევე აცხადებენ ხოლმე. მაინც ამ შესანიშნავ გვარის არსებობის საქმე მეტამეტე საუკუნის ჰირველს რიცხვებში ჰქრება, ეს გვარი მთლად მოიხრო იმ დროს ისე, რომ ერთი წევრიც არ დაშთა მათის შთამომავლობისა. ასე, რომ დღევანდელ მხარგრძელთა არღუთა-შვილებთან მათ არაფერი ნათესავობა აქვსთ, ზოგნი უბრალოთ ხარჯამენ ამას და დღევანდელ არღუთაშვილებს XII საუკუნის ცნობილ გვარის წევრთა მოდგმას აწერენ. ამათში საერთო სრულებით არაფერია; XII საუკუნის მხარგრძელთა ნათესავთაგანი არავინ არის. დღევანდელი მხარგრძელ არღუთაშვილები არიან შთამომავალნი მონგოლების ერთ-ერთ ნოინის, ანუ არღუნის, ჩვენი მატრიანეც ასე მოიხსენებს. ხოლო ერთ ამათგანი საქართველოში დაშთენილა, შესანიშნავი მხედარი ეოფილა, ხელგრძელი და შვიდღოსან-მომარი, რომელიც შემდეგ დროში ქართველთა წინაშე დიდის ერთგულებით აღმოჩენილა, მას უდგწია საწინააღმდეგოთ თვით მონგოლების წინაშეც, ამიტომ მეფეთაგან მას ებოძა თავადისშვილობა და გვა-

რათ მხარკძელი. საოცარი აქ ის არის, რომ ეს არღუნის შთამომავალი სამხრეთ საქართველასკენ სცხოვრებდა, უფრო-კი სომხეთში და ამიტომ იგი სომხის ეკკლესიასთან იქმნა დაკავშირებულნი;— დღევანდელი არღუთინსკი— დოღგორეკოკები ამათი შთამომავალნი განხლავან და არა მეთორმეტე სუკუნის ცნობილის გვარის მხარკძელებისა. სიტყვა სომეხი წარმოსდგა ქართულის სიტყვა „სამხრეთიდან“.

სარგის თმოგველს— „ქართლის ცხოვრება“ მეცნიერ კაცთა ასახელებს, სიბრძნის მოყვარეთ. ამის სახელი „ქართლის ცხოვრებაში“ სპასალარობით ზირველათ მოიხსენება გიორგი მესამის მეფობის აღწერაში ასე: „და დაუტოვა ივანე ორბელი მანდატურთ უხუცესი, თანაშემწეობითა ამირ-სპასალარისა სარგის მხარგრძელისათა და სხვათა თემისა დიდებულთა აზნაურთა“.

საქართველოს ერში თემის მცხოვრებით შორის აზნაურებს აზნაურობა იმ სახით არ ეკავათ ხელში, როგორც ბარის ქართველთა შორის. მთიელ ხალხში აზნაურები ერისთავის კვალათ განაკებდნენ, იგინი იუვენ აზნაურნი— ერისთავნი და სხვა არაფერი. აზნაური მთაში იყო ერისთავი. შემდეგ-კი სხვა სახე მიიღო აზნაურობამ, თითქმის იგივე, რაც ბარის ხალხში, ეს მთის ხალხმა ვერ შეიწინარა, ამათ გამოხდევნეს მებატონე აზნაურები მთიდან და თემის გამკეობა უზრუნველ ჰქუევს. თემის ხალხზე ქართველ მეფეების სპასალარებს დიდი გავლენა ჰქონდათ და ნამეტურ ზაქარიას და ივანეს, იშვიათად, რომ ამათ მსგავსი ვინმე ვზოვოთ ჩვენს ისტორიაში, თუმც შესანიშნავ გვამთა რიცხვიც არ არის მდირე, სარგის თმოგველს უკავია დიდი ადგილი. თამარ მეფის ისტორიაში აი რა გვარად აღგვიწერენ:— „თამარ მეფემ გაჩინა ამირ-სპასალარი, სარგის მხარკძელი, კაცი გვარაინი, და აღზრდილი ლაშქრობათა შინა და ჭაბუკობათა, და უბოძა ღორი სათავადო, და სამთავრო სომხითსა შინა, და წყალობა ჰყო ძესაცა მისისა ზაქარიას, ესე ზაქარია და ივანე მხარკძელის ძენი, დაღაცა თუ მეფეთათვის ერთგულნი იუვენ და დიდათ გამოცდილნი ლაშქრობათა შინა, კაცნი სახელოვანნი, არამედ სჯულითა სომეხნი იუვენს. ესე იოანე წერილთა ზედ-მიწევნით მეცნიერ იყო, რომ-

ლისთვისაც გულის-ხმა ჰყო სიმაღლე სჯულის თვისისა, ნათელი იღო და იქმნა ჭეშმარიტ ქრისტიანე, რომელი ქვემოთ სიტყვა მან საცნაურ ჰქოს: დალოცვითა და ითაყვანა დარბაზის უმაღ უმცროსი შვილი მისი იოანე და გააჩინა და უბოძა ჭიაბერს მანდატურს უხუცესობა და მისცა არგანი ოქროსა ხელთა მისთა და შთაცვეს საკრამანგი ტანსა მისსა და დასვეს სელებითა ოქროჭედილებითა, რომელნიმე მარჯვენით მისსა, და რომელნიმე მარცხენით, კვალთ უბოძა მეჭურჭლეთ უხუცესობა დიდ გვარიანსა კაცსა—კახაბერს ვარდანისძესა, და მისხურთ უხუცესობა ვარდან დადიანსა, და ჩურჩურასობა მარუშიანსა ძესა ჩურჩურახისისა, ვინაცა მათ ორთავე მამა მოხუცებული იყო და დასდვა ზატოვი მამას მათსა და დასხნა სასწაულითა და მისცა ამილახრობა გამრეკელსა თორელსა, რომელნი შეიძღვრად სარგის მხარკრძელისა—ამირსპასალარად იქმნა.

სარგის თმოგველის ვინაობის შესახებ ბევრნაირათ შეიძლება ვიფიქროთ, რადგანაც ჩვენი ისტორია ხშირათ სცდება გვარ-ტომობის და სარწმუნოების გარეგანს და განთვისებაში, მაკალითებრ: ძველს ჩვენს მემატიანეთ ქართველათ მარტო ისინი სწამთ, ვინც მეოთხე მსოფლიო კრების გარდაწვევტილებას აღიარებდნენ. ვინც ამის წინააღმდეგი იყო, ის ქართველათ არ სწამდათ. ზემოთაც ვსთქვი და აქაც ვიტყვით, რომ საქართველოში ერთობ დიდი რიცხვი დარჩა ქართველთ ძველს სარწმუნოებაზე, ესენი მეოთხე მსოფლიო კრებას არ მიეკარნენ, ამიტომ მოემწეებდნენ ჭაოსიანთ ეპკელსიის გავლენის ქვეშ, ამის მეოხებით უკანასკნელ ესენი ქართველთ გვარ ტომობისკანაც განთვისდნენ, თვით კახეთიც-ვი ამ სარწმუნოებას აღიარებდა. მეცხრე საუკუნეში იქმნენ დაკავშირებული უკანასკნელ მსოფლიო კრების გარდაწვევტილებაზე. ასე რომ სარგის თმოგველი, სომხათ წოდებული, არის მხოლოთ სარწმუნოებით სომეხი და გვარ-ტომობით-ვი ქართველი, მაგრამ ჟამთა ვითარებამ და ეპკელისიამ იგინი სრულიად განთვისა ქართველთაგან, გარდაქმნა სხვა ტომის და მოდგმის მომდევრათ. დღეს სარგის თმოგველს და მისს შვილებს უბრალთ აღიარებენ ჭაოსიანთ, იგინი ნამდვილ

ქართველ ტომის იუვენ, მხოლოდ სარწმუნოება ეკავათ ძველი და წესიცა; — ნიშნები ამისა დღესაც დიდია ჩვენში.

ცხადათ სჩანს სარგის თმოგველის და მის თანამედროვე ქართველთ ცხოვრებიდან, რომ იმ დროის თავადები არ გვანებულან დღევანდელ თავადებს. მაშინდელი თავადი იყო რომელიმე კუთხის ერისთავი, გამგებელი, მასთანვე წინამძღვარი, ამას გარდა იგი უნდა უოფილიუოს მწიგნობარი კაცი, მცოდნე იმ დროის საბერძნეთის ძველი და ახალი მეცნიერების, საქართველოს ისტორიის, სხვა-და-სხვა ენების მცოდნე, ძველი ფილოსოფიის და მასთანვე სამეფოს და ერის ერთგულიც. ვისაც უველა ეს ღირსებითი მხარეები აკლდა და არ ჰქონდა, ის არაფერი იყო და არც სახელოვნება, ეს რომ ასე არ უოფილიუო, დარწმუნებული უნდა ვიუვნეთ, რომ მაშინ საქართველოს სამეფო ვერ აღვიდოდა იმ ძლიერების წერტილზე, სადამდისაც იგი აღვიდა, რომ მის გამკეთ უმადლეს თავადისშვილებს ხსენებული ღირსება ჰკლებოდათ, მათ არ ჰქონოდათ სახეში თანამემამულეთა წინ-სულის და წარმატების ნატვრა. ვისაც-კი ვხედავთ ჩვენს ძველს ისტორიებში აღწერილებს, უველა ისინი არიან ჭეუენის კაცები, შრომის და ერის სიუვარულით განსპეტაკებულნი, საუოველთაოდ საქართველოს სამეფოს ბედნიერების მეციებელნი. სწორეთ ასეთსავე დასს ეკუთვნის ქარგის თმოგველი, ზაქარია გამრეკელი და მრავალნიც იმ დროის სხვა გვამნი ქართველთა.

ჩვენდა საუბედროდ, ამ ბედნიერებამ დიდინანს ვერ გასტანა ქართველთ შორის. თამარ მეფის შემდეგის დროებიდამ სამეფო საქმეების ძალამ სხვაფერ იწუო მიმდინარეობა. ქართველთ სწამდათ საკვირველმეჭმედება, თვის ბერებთა სიწმინდე, უმანკობა, კაკლე-სიათა შენების ღვთიური მნიშუნელობა, უველა ქართველს თავის თავი მადლის შვილათ მიაჩნდა, უველა ცხოვნების გზაზე იღვა, უველა სულის საქმის გზაზე იყო დამდგარი, უველა იმიერ სოფლის საქმის დრტვინვას ემსახურებოდა, უველას თავის საუკუნო ცხოვნების საქმე ენატრებოდა... მაღე მტერთა იწუეს ჩვენს სამშობლოზე შემოსევა, თავ-დასხმა, ქართველთ შეწუხება და ათასნაირი უბედურებანი, რასაც ჩვენ ვერ მოვსოფლით. საქმე ისე მოიმართა,

რომ ბევრმა იწვევს მტრის მეგობრობა, ესენი ემხრობოდნენ ადვილად მტერს და სარეზერვოს და ხალათების მეხებით მტერს უფლებიან დახმარებას აძლევდნენ, მეფეებს აღარ ეპოულობდნენ, რაც სურდათ მას შერებოდნენ, ასეთი წოდების გამრავლება იყო ჩვენი სამშობლოს დაღუპვა და დანაცრება. ასეთ გვამთავან შორს მდგარან მხარგრძელნი და გამრეკელნი და ამიტომ ესენი ჩვენს ისტორიაში დიდის დიდებით ბრწყინდებიან. ნამეტურ ზაქარია გამრეკელი, მიწის მკვლი თუ ღომი. ზოგნი უწყიან, რომ გამრეკელნი ძველათ მხარგრძელათაც იწოდებოდნენო.

როგორც სჩანს, სარგისს მუდმივი ცხოვრება თმოგვიში ჰქონია, მიტომაც უწოდებიათ თმოგველი. ამის შედეგები-კი ასე არ იწოდებიან. სარგის თმოგველის სიკვდილის შემდეგ თმოგვიში სრულათ მოიხსოვრა ამ გვარის წევრთა მეუფრობა, სარგისის ძენი ღორის მთავრებათ იქმნენ დანიშნული და თმოგვის გამგეთ, სარგისის მაგიერ, ვარამისძე იქმნა დადგენილი.

სარგის თმოგველს დიდი შრომა მიუძღვის დასაფლეთ საქართველოს გამაგრებაზე, ამ მხრის მოსამზადებლად მუსლიმანთა აღაგებაზე. ნამეტურ ამას გაუმაგრებიათ კარი და მის ქართველნი ბრძოლაში; ამის შრომას „ქართლის ცხოვრება“ დიდის ჰატივით გარდმოგვცემს, ნამეტურ მისი გარდაცვალება დიდის მკვლავიანებით არის შორთული. კარგათ სჩანს, რომ სარგის თმოგველს დიდათ ჰქვარებია მესხნი. მესხეთის ყველა საგმირო შემთხვევაში სარგის თმოგველი მთიებათ სჩანს. ამ გვამის მოღვაწეობის შესახებ არამც თუ მარტო ჩვენი მეისტორიანი მოგვითხრობენ რამეს, არამედ იმ დროის სომხის და ვიზანტიის მწერლებიც. განსვენებულის დ. ბაქრადის სიტყვით, სარგის თმოგველის საფლავი დღევანდლამდის შენახულა მათს საკუთარ სოფელს თმოგვიში. — თმოგვი დღესაც ვარძიის ახლო სძევს, დღეს იქ თათრები სცხოვრობენ.

ჩვენ აქ დაყუანებით არ დავიწყებთ სარგის თმოგველის განდიდებას, იმ დროის დიდებულთა წოდება ხაში არ იყო რიგიან მამულისმფილების წარმოშობას, მაშინ ბედნიერის ქართველთ შვილე-

ბით სავსე იყო საქართველო; ამ აღსავსებამ დაბადა ქართველებში წინ-სვლის ნატურა, ჭადლი. რიგიან გვამთა მეხეებით ქართველებმა წინ-სვლა იწყეს. ქართველ ერში წინ წავიდა მწიგნობრობის სიყვარული, ტრფილაება და მის აღორძინება. მაშინ თაყაღ-აზნაურობას როდი ჰქონდა მითვისებული უცხო, გარეგანი სხე და შედიდურება, მაშინ ამათ თავიანთ თავი მოწინავე ჰირებთ სწამდათ, ამიტომ ყველა საქმეშიაც ფრთხილნი იყვნენ და შემცნებულნი, საერთოდ ყველას მოყვარე და ყველასაც იგინი უყვარდათ. ამათის წაქეზებით იმ დროის გლეხთა შორის გარცეულდა ბევრი რამ ცოდნანი.

ქართველთა გლეხებმა ჯერეთ XI საუკ. საქართველოში დახსნეს სპანის ქარხანები, სამთლის, ზეთის. გაფართოვდა მათში მიწის-მოზომელობა, მეშანდლობა, ფეიქრობა, უსაზობა, ხარტობა, მხატვრობა, ზეინკალობა, გზის მკეთებლობა, ტინი-კლდეების ნგრევის ოსტატობა, არხების გაყვანა, დიდი რუების, ციხეების კეთება ოსტატურათ, კოშკების, გალავნების, მონასტრების და ეკკლესიების. ეკკლესიების გუმბათების კეთება ვიზანტიის ეკკლესიის გეგმისაგან განსხვავდა, მან თავის საკუთარი სხე მიიღო; ამ განთავისებამ მალე მხატვრობაშიაც იჩინა თავი და საქართველოში გაჩნდნენ მხატვრები. რომელნიც სრულიად განთავისუფლებულნი იყვნენ საბერძნეთის მხატვართ ზე-გავლენისაგან, ყველა ამაებთან წინ წავიდა ერთად ექიმობაც, დოსტაქრობა, ქართულს ენაზე „კარაბადინების“ თარგმნა: ამ დროს ითარგმნა არაბულის ენიდამ ვრცელი „კარაბადინი“ ვილაც ხოჯა უოფილის მიერ თამარ მეფის ბრძანებით. მევენახობა, მეურნეობა და საქონლის მოვლის და გამრავლების მნიშვნელობა და შნოც გამორკვეულ ჰქონიათ იმ დროის ქართველთ; ყველა ამ საქმეთა წარმატების მნიშვნელობის შედგიც მათთვის დაფარული არ უოფილა.

ყველა ამ წარმატებასთან ერთა დიდი ღირსება ჰქონდათ კიდევ იმ დროის ქართველთა გლეხებს, მაგალითებრ: „იმერთა და ამერთა მოყმეთასა, რომელი ხმა იყო ძველათგან გოლიათთა და ჰაბუტათა ომად, რომელთა ზედა მოვიდოდის სიმწვავენი დამკვეთებელნი ისართანი, მფეთებელნი ხრმალოთანი, და

მხეთქებელნი ოროლთანი“ და სხვანი. უკვლა ეს იყო გლეხთა შორის გავრცელებული მიტომ, რადგანაც იგინიც იუვნენ ფიზიკური, მკაცრი მეძიებელნი თვის ზირად უფლებათა. რასაც იგინი დიდებულთა შორის ხედავდნენ, იმასვე მისდევდნენ თვითონ და ისევე ირახებოდნენ, თვით დიდებულთაც კარკათ ესმოდათ, ესენიც ცხადთა ამხნევდნენ იმ ვითარებას და იმასაც, რომ თუ ქართველთა შორის მტკიცე ერთობა არ იქმნება დამყარებული, თუ დიდსა და ჰატარას შუა გამდნებული სიუვარული არ იქმნებოდა აღფრთოვანებული, უმისოთ ქართველი არ დარჩებოდა და მტერთაგან . განადგურდებოდა. ქვეყნის ავი და კაი საქმეების ვითარება კარკათ ესმოდათ მათ და ამიტომაც საუფველთაოდ და უკვლგან შესმენილის წესდებით მოქმედებდნენ და ისე იფარავდნენ საქართველოს. როგორც სჩანს, სწორეთ ერთ ასეთ შესმენილ გვამთაგანი უოფილა სარგის თმოგველი, იგივე მხარგრძელათაც წოდებული და ძველათ-კი ვითომც არლუთა-შვილები!

მაშინდელ ქართველთა დიდებულთა შორის ერთგულება, გლეხთა შორის დიადობა, სამეფოს ბედნიერების ნატურა და ქართველთა ტომის დღეგრძელობა უფრო იმიტომ იყო გავრცელებული, რადგანაც იმ დროის ქართველთა დიდებულეთ შორის დიდათ იყო გავრცელებული მწიგნობრობა. მათ შესწავლილი ჰქონდათ უმადლესათ უკვლა სამეცნიერო და ფილოსოფიური კითხვები, რასაც-კი საბერძნეთში, ან საქართველოს სასწავლებლებში ასწავლიდნენ. ამას გარდა იცოდნენ სხვაც ბევრი რამ სამხედრო და საერო ცოდნანი, მათ დიდათ სწამდათ მაღალი ზნეობა, ნამუსი, კაცთა შებრალება, კლახაკთ მწიგნობა, ღვთის და ეკკლესიის უზომო ჰატვიისცემა, რასაც თან სდევდა უოფელთვის დიდი ქრისტიანობრივი კრძალულება, ნამეტურ განდგეილური მიმართულება; ის გვარი უბედურათ ითვლებოდა, რომელთა ვადის გვარიდანაც ერთ-ერთი გვარის წევრი ბერათ არ შეიმოსებოდა, ამერ სოფლის ცხოვრების სანაცვლოთ მწიგნობრობას და სამდთო საქმეს არ მიეცემოდა. ეს დტოლვა იყო, რომ მაშინ უკვლა უმადლესის გვარიდგან თითო და ორ-ორი წევრნიც-კი მიდიოდნენ ბერათ და მით სულეირს სამსახურს ეძლეოდნენ. იცოდ-

ნეენ აკრეთვე, რომ სამეფოში გლახკათ მწეობა შეეფეებთა წინაშე ჰირველს დარგზე უნდა მდგარიყოს, ამიტომ ეოველი იმ დროის ქართველთ მწერალთაკანი, სსსულიერო უმაღლესი ჰირი თუ. დიდებულთაკანი საუოველთაოდ გლახკათ მწეობას ამუღარებდნენ ქართველ მეფეებს, მაგალითებრ: როგორც ევედრებთან თამარ მეფეს შოთა რუსთაველი, შავთელი, ჩახრუსძე და ზოგიერთ მღვდელ-მთავრებიც. ასეთ აზროვნების გვამთა დასს ეკუთვნის სარგის თმოგველიც, რომელსაც თავის ნიჭიერების სსმასსოვროთ და იმ დროის ქართველთ სამეფოს სსდადოთ დაუწერია მოთხრობა „დილოარიანი“, რომელ მოთხრობაც იმავე დროსვე გამხდარა დაწვრილებით ცნობილი თვით თამარ მეფის წინაშე და მასთან მთელს ქართველბობსაც სიამოვნებით გაუცნია იგი.

ამ მოთხრობას და სარგის თმოგველს თავის დროის ქართველებზე დიდი ზე-გავლენა მოუხდენიათ, მოთხრობისთვის ეურადღება მიუქცევიან თვით მეფესაც, დიდებულთა და მცირებულთაც, მწიგნობრებთა შორის ცნობილ გამხდარა და მასთანვე სსქებარიც, რადგანაც ამ მოთხრობას უკვდავი რუსთაველიც მოიხსენებს ასე: „დილარკე — სარგის მთოგველსა, მას ენა დაუშრომელსა.“ დიდებულის რუსთველის სიტყვიდგან სჩანს, რომ „დილარიანი“ დირსეული ნაწარმოები უნდა ეოფილიყოს, თორემ „ვეფხვის ტეოსნის“ და მწერი არ იტყოდ: რომ სარგისი ენა დაუშრომელია და მან „დილარიანი“ დასწერათ. სჩანს, რომ ამ უცნობი მოთხრობის კითხვა თვით უკვდავს შოთა რუსთაველსაც ჰევარება, სჩანს მის წინაშე ეს მოთხრობა დიდის მნიშვნელობით აღმჩენილა, რომ რუსთველსაც დირსა გაუხდია მის სსხელისთვის უკვდავ „ვეფხვის-ტეოსნის“ ბოლოში შთასწერათ. „დილარიანის“ მნიშვნელობა, რომ სსკმარისის ზომით არ ეოფილიყოს აღორძინებული, უამისოთ არა მკანია, რომ მისთვის შესანიშნავს „ვეფხვის-ტეოსანში“ შოთა რუსთაველს ადგილი დაეთმო და თავის მარგალიტის ბაგიდგან თუნდ შუიდიოდ სიტყვა ეთქვა.

სარგის თმოგველი რომ ნიჭიერებით უნდა ეოფილიყოს სსვესე და ამ ნიჭიერების მაღალი ზე-გავლენა არც მის „დილარიანს“

უნდა ჰკლებოდა, ეს სჩანს ანტონ კათალიკოზის იამბიკოღამაც. ანტონ კათალიკოზი თავის იამბიკოს შენიშვნას სარგის თმოგველის ნიჭიერების და სიბრძნის შესახებ შოთა რუსთველის მოხსენებულს ცნობაზე აფუძნებს და თამამათ ამბობს შემდეგს.

„სარგის ესეცა შოთაებრ არს კაცი,
სიბრძნის მოყვარე, ფილოსოფოს გამომთქმელ,
ორატორ მშვენიერ, პიიტოკოს საქებულ,
თვით შოთა იტყვის „დილარკეთს“ უქია მას,
საქებ არს ესე, თქმულთა მათთვის მიზუნთა“.

ვფიქრობ, რომ ანტონ კათალიკოზს სარგის თმოგველის და მის „დილარიანის“ შესახებ შოთა რუსთველის ცნობებს გარდა სხვა ცნობებიც უნდა ჰქონოდა რამე, რაც „დილარიანს“ და მის დამწერს დიკსად ხდიდა „წუობილ-სიტუვაობაში“ ჩართვისა და ქებისას, თორემ უამისოთ ეს მღვდელ-მთავარი მას არადღეს არ აქებდა, რადგან იგი იყო მკაცრი მეძიებელი ქრისტიანობისათვის, ქრისტიანობისთვის იგი უკვდავს შოთა რუსთველსაც-კი ჰკიცხავს „წუობილ-სიტუვაობაში“ და თამამათ ამბობს, რომ „შოთა ამათ დაშვარა“. მაშ აბა სარგის თმოგველზე რაღას იტყოდა ფარსაც, მისთვის სულ მცირე ცნობაც კმაროდა გმობის და ძაგებისთვის. ძველი მწერლების, შოთა რუსთველის სიტყვით და ანტონ კათალიკოზის იამბიკოს ცნობით სარგის თმოგველი უოფილა ბრძენ კაცი, ფილოსოფი, პიიტოკისი, მშვენიერ გამომთქმელ, რომელსაც დაუწერია მოთხრობა „დილარიანი“, რაც იმ დროის ბრძენ ქართველთაც უქიათ.

რა იყო ეს მოთხრობა, როდის დასწერა სარგის თმოგველმა, სად და რაზე? — ამის ჩვენ კარგათ არა ვიცით-რა. არის-კი მოხსენებულნი ერთი ცნობა ჩანრუხაძის ლექსში, რომელიც შეეხება სარგის თმოგველს და მის „დილარიანს“.

„მოუბარისა, მის მღუღარისა,
დილარიანაგან აღმფოთებულად“.

ჩანრუხაძის მოხსენებიდან სჩანს, რომ „დილარიანს“ თამარ მეფე აღუშფოთებია! ამ აზრს ზოგი ძველი მწერალნიც ამბობ-

ბენ ექვ კარეშე, რომ სარგის თმოგველისაგან მღუღარებით მო-
თხრობილი „დილარიაში“ სკამარისათ აღაშფოთა თამარ დედოფა-
ლი. რა იყო ამ მოთხრობაში აღწერილი და განმარტული, რომ
მან აღაშფოთა თვით თამარ მეფე?—ჩახრუსძის ცნობა თუ მართა-
ლია და თამარ მეფე სარგის თმოგველის „დილარიაში“ აღაშფო-
თა, უნდა ვიფიქროთ მას, რომ იგი აღაშფოთებდა არ უნდა იყოს
უმნიშვნელო, ჩვენს ისტორიაში მას ფართო ადგილი უნდა დაეთ-
მოს, რადგანაც ასეთი საქმის და წიგნის დაწერა სარგის თმოგვე-
ლისაგან გვირგვინოსან მეფის წინაშე ადგილი საქმე არ იქმნებოდა.
მხოლოდ ამ წიგნის დაწერას და მის ისტორიას კარგათ გაცნობა
უნდა, დაახლოებით გამოკვლევა.

კარგათ არ სჩანს, თუ სარგის თმოგველის „დილარიაში“ რას
შეიცავდა, რა იყო მასში აღწერილი, რა განდა თამარის აღაშფოთ-
ებულათ, მთელი წიგნი, წიგნის ერთი რომელიმე ადგილი, ცნობა
თუ ან სხვა რამ. ამის გაცნობით ნათლათ შეიძლება გაირკვეს იმ
დროის ქართველთ სამეფოს მართლმსაჯულებითი მხარეები, მასთან ზი-
როვნული, იურიდიული, ზნეობრივიც და სარწმუნოებრივიც. ჩვენში
ჯერ-ჯერობით ბევრი რამ არის გაურკვეველი და ამ გაურკვეველობას
უფრო რეგს ის გარემოება, რომ ჩვენი ძველნი შეკვლევარნი სულ
სხვა და სხვა ნაირათ ხსნიან ცნობებს და სხვა და სხვა ნაირათ ასხვა-
ფერებენ ისტორიულს საბუთებს. ვიფიქრობთ, რომ „დილარიაში“
რომ თამარ მეფე აღაშფოთებინა, გვირგვინოსან მეფის აღაშფოთება
დაფარულათ არ დაშთებოდა, მას ხალხიც შეიტყობოდა და მით უმე-
ტეს ქართველ მწიგნობრები და მწიგნობრებთ შორის გამოჩენილი
შოთა რუსთაველიც. უამისობა არ შეიძლებოდა; ამ აღაშფოთების
მოხდენის შემდეგ მე არა მგონია, რომ რუსთაველს „დილარიაში“
ასე თამამათ მოეხსენა „ვეფხისტყაოსანში“.

„დილარეთ—სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრომელსა“.

აშკარა საქმეა, რომ მეფის აღაშფოთება შოთა რუსთაველის-
თვის არ იქმნებოდა უმნიშვნელო, იგი მას დიდის მნიშვნელობით
შესვდა და მეფის წინაშე აღაშფოთარ წიგნის შესახებ ვერას იტ-

ქეთათის სან. სან. სან.

უოდა, ვერ გაბედავდა. ასე რომ ამ წიგნის ისტორიას ჩვენ ცალმხრით ვემორჩილებით. ვსწერთ იმას, რაც ვიცით მის შესახებ, მაგრამ ჩვენ-კი არას უმეტებთ, ჩვენს დასკვნას არას გაძლევთ. შოთა რუსთაველის და ჩახრუხადის თქმით სჩანს, რომ სარგის თმოგველს „დილარიანი“ ზემოხსენებულ პირთა ნაწერების წინეთ უნდა დაეწეროს, უკეთ რომ ვსთქვათ, უფრო მოსე ხონელის დროს, რადგანაც სარგის თმოგველი იმდენათ თამარ მეფის დროის პირათ არ იგულისხმება, რამდენაც მის მამა-პაპის.

„ვეფხისტყაოსნის“ გაგრძელების დამწერი, ნანუჩა ციციშვილი, თუ სხვა ვინმე აღმწერი, ვისაც-კი დაუწერია „ვეფხისტყაოსნის“ გაგრძელება და რომელ დამატებაც 1880 წ. „ივერიაშიაც“ დაიბეჭდა, — ერთ ალკას „დილარიანის“ შესახებ აი რა ტაეზია მოუვანილი.

„ეს ამბავი დარჩომოდა სარგის ლექსთა შეუწყობლად, აკრფე თმოგვი თმოგველთაგან შესავლითურთ დარჩა ობლად, ესე სიტყვა მოახსენეს, ვინ სჩანს გმირთა რაზმთა მწყობლად, და მიბრძანა: თუ ლექსად თქვიო, მჭევრ ქართულად დაუშრომლად“.

რას მოასწავებს ეს ტაეზი სარგის თმოგველის შესახებ, რა გამოახატება აქ, შკითხველი თვით მიხვდება მას, იგი ჩემს ახსნას და განმარტებას არ სპირობეს; — ის-კი სჩანს, რომ ხსენებულს ტაეზს „ვეფხისტყაოსნთან“ და სარგის თმოგველის „დილარიანთან“ არაფერი კავშირი უნდა ჰქონდეს. მცირეთ ახსნა რომ გაუკეთოთ ამ ტაეზს, მაშინ გამოიხატება შემდეგი: ეს ამბავი, რომელიც მე ნანუჩა ციციშვილმა კავლექსეთ, სარგის თმოგველს შეუწყობლად, კავლექსავად დაშთენოდაო, ამის ამბავი თამარ მეფეს მოახსენეს, მან მე მიბრძანა და მეც მის ბრძანებით კავლექსე მჭევრ ქართულითა. მაგრამ საიდან სადა, წმიდა საბა, აქ უველაფერი არეულ-დარეულია: „დილარიანი“, შოთა რუსთაველი, მის გაგრძელება და სარგის თმოგველი!

როგორც სჩანს ძველი ცნობების და ლექსებიდან, „დილარიანი“ პროზათ უნდა იყოს ნაწერი, იქმნება შიგა და შიგ, აქა-იქ, ლექსებიც ჰქონდა, შემოკლებულნი, გმირებთა მარტივათ დასახსნა-

თებლად, აზრთა მკვირცხლათ გამოსასატავათ, ხოლო მთელი „დილარიანი“ კი ლექსით არ შეიძლებაოდა რომ ყოფილიყო დაწერილი. ჩვენ უჭკვით გვწამს, რომ ეს სამი კარი „დილარიანის“ უნდა იყოს ნაშთი სარგის თმოგველის ნაწერის, მხოლოდ ამასაც დაჰკარგვია თავის ჰარველ-სახეობა, სხვა-და-სხვა გადაწერათგან სრულიად გადაკვარებულა, რადგანაც ეს სამი კარი ძველათვე რაღაც ბედზედ ერთ გადაწერს „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოზე მიუწერია და შემდეგ დროებში ეს ხელთ-ნაწერი ზოგი ერთ გადაწერთ „ამირან-დარეჯანიანი“ ჰგონებით, და მიტომ შიგა და შიგ აქა-იქ მისე ხონელის მოთხრობის გმირთა სახელებიც შთაუწერიათ. ორი მოთხრობის გმირთა სახელები აურევ-დაურევიათ ერთმანეთში; დღეს მკითხველს ეგონება, რომ ეს სამი კარი „ამირან-დარეჯანიანის“ გაგრძელებათ არის დაწერილი ვინმე სარგის თმოგველისაგან და არა „დილარიანი“. მაგალითებრ: ამ ნაშთის ჰარველი კარის ანუ XI კარის დასაწყისი ასე იწყება: — „ოდეს მეფესა ხაზართასა დაეპყრნეს ყოველი ქვეყანა სიმხნითა და სიქველითა თვისითა, ყოველნი მონებდნენ, უძრწოდეს ყოველნივე გარემონი მეფენი, რომელნიც თვითოეულად აღწერილ არს სარგის თმოგველისაგან სიმხნენი და გოლიათობანი სიკბაბუკისა მისისანი“.

ჩვენ არ უწეით, თუ ვის ვაკუთვნით ამ სიტყვებს დაწერა, თვით სარგის თმოგველს, თუ სხვას, გადაწერს, ვისაც შემდეგ გადაუწერია ეს სამი კარი და თავისით მიუწერია ეს მისხენება ამ სამი კარისათვის. მე რომ ავხსნა განმარტებით, ეს არ არის საჭირო, ისევე ის სჯობია, რომ მკითხველი დააკვირდეს, შეხედოს ცნობას, გაიგნას „დილარიანის“ ამბებთა აღწერის წესდება, დააკვირდეს ენის წესს და მერე მან შეადგინოს თავისი დასკვნა ამის შესახებ. თვით მეთერთმეტე კარის დასაწყისიდან ცხადათ სჩანს, რომ ეს სამი კარი არის ნაწილი მხოლოდ რომელიმე მოთხრობის. მაგალითებრ, მეთერთმეტე კარის დასაწყისი აი როგორ იწყება „ამას უსწორსა, დიდსა, ძლიერსა, მოწყალესა და სახელოვანსა ხელმწიფესა ეწვია სნეულება დიდი და გარდაიცივლა ამიერ სოფლით“. ცხადათ სჩანს, რომ ხსენებულ წინადადების — „ამა უსწო-

როს“ და სხვათა სიტყვებით აღწერილს მეფის ცხოვრება ხსენებულ სიტყვების წინეთ უნდა იუოს აღწერილი, კაცობილი და უკანასკნელ გარდაცვლილი კიდეც. თორემ ასე უცაბდათ მისი ასე აღწობა შეუძლებელი იქმნებოდა, მეორე — ამასვე ასაბუთებს ისიც, რომ ეს თავები არის მეთერთმეტე, მეთორმეტე და მეცამეტე, იქნება, „დიდარაინის“ უკანასკნელი თავებიც არის, ვინ იცის. ამ ხელთნაწერს, ერთი გადამწერი შენიშვნას აძლევს ასე — „ამ ჯიმშიერ ხელომწიფის ამბის დაწერა მოსე ხონელს არ ეკუთმნის, ეს მოუგონებია და ზედ მოუქორებია ვილაკ ქრცხინვალიელს კაცს, გადამწერს“. ვინ აუწეა ამ ზირს ამის სიმტეუნე, ცხადი საქმეა, რომ თვით მოსე ხონელის მოთხრობამ, რომელთანაც „დიდარაინის“ ამ სამს კარს არაფერი კავშირი აქვს. —

ჩვენ როგორც ვნახეთ, „ამირან-დარეჯანიანის“ ხელთნაწერის ბოლოს — მეთორმეტე კარის შემდეგ ადგილების ვარიანტთა მნიშვნელობა მივეციოთ და „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოში მოვათავსოთ. მკითხველს მივეციოთ საშუალება, რომ მათ იქონიონ მსედველობა, დააკვირდნენ კითხვის დროს, შეუდარონ ეს დამატება „ამირან-დარეჯანიანის“ იმ ადგილებს, რომელნიც ერთი-მეორეს შეეხებიან და იგინი ერთ სკანთა აღწერასაც უნდა წარმოადგენდნენ. მკითხველი კარგათ მიხვდება და შეიტყობს, რომ მათ შორის არაფერი სკერთო სუფევს, იგინი სულ სხვა და სხვა სკანთა აღწერას წარმოადგენენ, მხოლოთ აქა-იქ მოხსენებულთა თითო-ორულა რამ სახელები და ცნობები, რომელნიც „ამირან-დარეჯანიანის“ სახელებს და ცნობებს წააგავს, ამას გარეშე მათში სხვა სკერთო არაფერია, მიზეზი ის გახლდათ, რომ ეს ადგილები „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოსაც დავბეჭდეთ, ამით ჩვენ შევიტყუეთ და დავინახეთ კარგათ, რომ ამ აღწერას და „ამირან-დარეჯანიანის“ აღწერათ ადგილებს შუა არაფერი კავშირი არსებობს ასე და ამ გვარათ, ერთი სხვა ნაწარმოებია და მეორე სხვა, მათში სკერთო არაფერია.

ამიტომ ჩვენ ეს ადგილები ახალს „დიდარაინისაც“ შეუდარეთ და შეუთანასწორეთ, რომელ „დიდარაინიც“ მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს აღუდგენია ცნობილს გვამს ჰეტრე

ლარაძეს. ჰეტრე ლარაძე ქართულს ძველს მწიგნობრობაში ზოგ ალაგას უარიბს უწოდებს თავის თავს და ზოგს წერილებში არტანუჯელათ მოიხსენებს, მაგალითებრ: — „არტანუჯელი ჰეტრე ლარაძე“ და უარიბათ-კი ლექსებში იწოდება უფრო, რადგანაც მას უცხოობაში ყოფნის დროს ბევრი ლექსებიც უწერია. მას დაუწერია ვრცელი ტომი ლექსების, ზოგი თვის და ზოგი სხვების, რომელ ლექსთა კრებულსაც „მრავალ ყვაილოვანი წალკოტი“ ეწოდება და რომელ ხელთ-ნაწერიც „წერა-კითხვის“ სამართველოს წიგნთ-საცავშიც ინახება. ამავე პირს ეკუთვნის კარდაკეთება „ვეფხისტყაოსნის“, მაგალითებრ: „ვეფხისტყაოსნში“ ნახმარი — მამეცი მიჯნურთ შეტრფობა“, — მიჯნურთ მაგიერ ამას „კეთილი“ აქვს ნახმარი, ასევე შეუვსია და გადუკეთებია სბა ორბელიანის ლექსიკონი, რომელთ ხელთ-ნაწერებიც დიმიტრი ბაქრაძეს აქვნდა ადრე, ეს წიგნები მას დასავლეთ საქართველოს ქართველ კათოლიკეებში მოკეზიანა, თვით ჰეტრე ლარაძის ხელით ნაწერია.

ჰეტრე ლარაძე, მეთვრამეტე საუკუნის ბოლოს, მეფე ერეკლეს კარზე „წიგნთ-საცავის“ გამკეთ ყოფილა. ეს ყოფილა ზედმიწევნით მცოდნე ძველის და ახლის ქართულის მწიგნობრობის, და მასთანვე ყოფილა დიდი მეხსიერების კაცი, ნიჭიერი და ნიმუშიცუკია ფილოსოფოს დავით რექტორის. ამის დროს ქართველთ საშეფო „წიგნთ-საცავში“ ინახებოდა ძლიერ ბევრი ძველი ქართული ხელთ-ნაწერი წიგნები, ბევრი მათში დიდათ იშვიათი ხელთ-ნაწერიც ყოფილა; სხვათა შორის, აქ ყოფილა შენახული XII საუკუნის ნაწარმოები „დილარიანი“, რომლის ხელთ-ნაწერიც მამინვე ერთობ იშვიათი იყო. ამ იშვიათ „დილარიანის“ კითხვა ძრითელ ჰეყარებია ჰეტრე ლარაძეს, იგი თურმე ამ ხელთ-ნაწერს ხშირათ კითხულობდა, ისე, რომ უკანასკნელ წიგნი მან ზეპირათაც-კი დაიხსრომა. მაშინ ამ წიგნის მთელს საქართველოში მხოლოთ ერთი სრული ხელთ-ნაწერი ყოფილა დაშთენილი, ამ წიგნის კითხვა ბატონიშვილებსაც დიდათ ჰეყარებიათ. მაშინ ეგვლამ კარკათ იცოდლა, რომ ეს ხელთ-ნაწერი „დილარიანი“ სარგის თმოგველისა იყო.

ზოგათგან თქმულა ძველათვე, რომ ვითომც არც ის ხელთ-

ნაწერი იყო ძველი ხელთ-ნაწერი, ვითომც იგიც შემდეგ სუკუნობ-
ში აღუდგენიათ სხვათა ქართველთა, ნიშნათ და სამასსოფროთ ძვე-
ლის „დილარაინის“, ვითომც XII სუკ. „დილარაინი“ ძველათვე
დაიკარგა ისე, რომ მის ნატამალიც არ დარჩაო. ეს ჩვენ არ გვჯე-
რა, სეჭვოთ მიგვაჩნია. თუმცა ისიც ცნობილია, რომ იქმნება თა-
მარ მეუის აღშეოთებაჲ დაუდო სამზღვარი ძველს „დილარაინს“
და მიტომ მოისპოგო, მაგრამ ჩვენ ეს არ გვჯერა, რადგანც „დი-
ლარაინის“ არსებობის ცნობები XIII სუკუნედამაც-კი სჩანს. ეჭვ
გარეშე ვამბობთ, რომ XV^{III} სუკ. „დილარაინი“ იყო ხელთ-ნა-
წერი ნამდვილის ძველის XII სუკ. „დილარაინის“. აქ ჩვენს სა-
ოცრათ ერთი ის შიოება, რომ საქართველოში ისე არც ერთი ძვე-
ლი წიგნი არ გადაწერებოდა ხოლმე იშვიათად, როგორც „დილარაი-
ნი“ და „სვანე გმირთა“. სოცარია ჭეშმარიტად ამ ძველ ხელთ-
ნაწერთა ხალხში გაუმრავლებლობა და ერთათ ერთობით დაშთენა!
რატომ მოხდა ეს, რამ შემოფარგლა ამ წიგნის ასეთი ბედი და
გარემოება, რომ საქართველოში ქართველთაგან იგი არ გადაწერე-
ბოდა ისე მრავლად, როგორც სხვები. ალბათ მოთხრობა არ იყო
ისრეთის შინაარსის, რომ მას უურადლება მიეპურო სხვათა და სხვა-
თა გადაწერათაგან. იქნება ღირსიც იყო გადაწერის და მრავალთა
გადაწერეს კიდევ, მაგრამ ჟამთა ვითარებაჲ ჩვენ დრომდის არ მო-
ადწევინა, უველა იგი ხელთ-ნაწერნი მოისპნენ მტრის ცეცხლის და
მახვილისაგან, რაც ამათ გადაჩნა, ის გრძელი ხნის მიმდინარეო-
ბის სინოტიემ დააღზო და მოსპო.

1795 წ. შემოსევამ ბევრს მწერლობითი ნაშთს მოუდო ბო-
ლო და ერთ ამ მრავალთაგანი არს „დილარაინის“ ხელთ-ნაწერის
მოსპობა. ამ უბედურობის დროს, ჩვენთ სამეფო პირთ, სამღვდე-
ლოთ და ხალხსაც მთლად დაავიწფლათ სამეფო წიგნთ-საცავის ვი-
თარება, იგი სრულიად უურადლებოთ დასტოვეს, მისთვის ადარა-
ვის სცალოდა, უველა თავის გადაჩენის საქმეს ელტვოდა, მაშინ
სამეფო წიგნთ-საცავი სლავობოზე უოფილა, ერთს დიდს სასახლე-
ში, აქ წუობილა ბევრი რამ სამეფოს ქალღლებიც, მიწერ-მოწერა
უცხო სახელმწიფოების, სხვა-და-სხვა დავთრები, ანკარიშის წიგნე-

ბი, მთელის სამეფოს შესავალ-გასავლის ცნობები და მასთანვე დიდ ძალი ქართული საკითხავი წიგნები. სასულიერო ნაბეჭდი წიგნების საწეობი ბინაც აქ უოფილა. ერთის სიტყვით ამ სახლში დიდი ძალი წიგნები და მასლები უოფილა დაშთენილი, მაგრამ უკელა იგინი მოსზო მტერმა, მტერმა ველურის საქციელით ცეცხლი მისცა ამ სახლს და თბილისის ზოგაერთ სახლების გადაწვის დაწეება ამ სახლის და წიგნების დაწვით დაწეესო. უმეტარ მტრის მეოხებით გაჭქრა დიდი ძალი საუნჯე ქართველთა, მასთანვე გაჭქრა თვით ძველი „დილარიანიც“, რომელ წიგნსაც შოთა რუსთაველიც მოიხსენებს ქებით.

ასეც უწეიან და შემდეგი ამბავი ძველათ მრავალთაც სცოდნათ, რომ ვითომც „დილარიანის“ ძველი ხელთ-ნაწერი ჰეტრე ლარაძეს ჰქონია, ეს წიგნი ამ საუკუნის პირველ რიცხვებში გამქრალა, სრულიად დაკარგულა ვილაცას მეოხებით და ამ დაკარგვით ვითომც უსარგებლნია ჰეტრე ლარაძესაც. მოგეხსენებათ, რომ ამ საუკუნის დამდეგს, საქართველო რუსეთს დაუკავშირდა, დაკავშირების შემდეგ ბატონიშვილებს რუსეთში ასახლებდნენ საცხოვრებლად, ამ პირთ რაც რამ გააჩნდათ, უველათერი თან მიჰქონდათ, საქართველოში აღარათერს სტოვებდნენ, ასევე წაიღეს თურმე მათ ძველი „დილარიანის“ ხელთ-ნაწერი და რუსეთში დასტოვეს. ჰეტრე ლარაძეც, როგორც ბატონიშვილების მოსამსახურე, რუსეთში გადასახლდა ბატონიშვილებთან სამსახურათ და საცხოვრებლათ, იმავ დროს იგი იყო ბატონიშვილების წიგნთ-საცავის გამგე და მწიგნობრობით მათი დროს გამტარებელი და შემაქცივარი. ამ დროის სამსახურის მეოხებით რაღაც მანქანებით დაკარგა ჰეტრე ლარაძემ ძველი „დილარიანი“, რამდენიმე ხნის შემდეგ ბატონიშვილებში ცნობილ ჰუო სრულიად დაკარგვა ძველის „დილარიანისა“, დაკარგვის ამბავმა ზოგაერთი ბატონიშვილები უსიამოვნოთ ჰუო. მათ ბეგრი ეძიეს აქა-იქ ამის ხელთ-ნაწერი და პოვნით-კი ვერსად ჰპოვეს. მოსვენებულ მდგომარეობაში მეოფნი ბატონიშვილები მიეცნენ კანცხრომით ცხოვრებას, მათ ეძლეოდათ დიდი ულუფა, ამ ულუფით იგინი კარგათ ატარებდნენ დროებას. ზოგთა სახლის და ცხოვრების

ჩარხი ისე დატრიალდა, რომ იგინი ოქროთ შედებილის ეტლებით დასკირნობდნენ, დღე და დამე მათ უდიდესი ღზინებუ და წვეულებანი ჰქონდათ გამართული. ხანდახან საღვინათ ქართულ წიგნებსაც კითხულობდნენ, ხშირათ ძველს მწერლობაზე საუბარსაც გამართავდნენ. ერთ საუბრის დროს ბატონიშვილებში ნატურა განისმა „დილარიაის“ აღდგენას, განისმა მით უფრო, რადგანაც ჰყარა დაიბადა „ვეფხისტყაოსნის“ ცალკე დაბეჭდვის და მასთანვე უველა იმ წიგნების, რასაც შოთა რუსთაველი მოიხსენებს „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლოს, ამ მოხსენებულ წიგნებში, რასაკვირველია საკმარისი ადგილი მიანიჭეს „დილარიაის“. ამ გარემოებს და ზოგიერთ ზირთა ნატურას ჯეროვანი უურადლება მაქცია ჰეტრე ლარაქმ, ამან განაძრავა ძველი „დილარიაის“ თანხმათ ახალი „დილარიაის“ დაწერა და მით აღდგენა, თუ რადგან რამის მოხერხება—დაარსება. ჰეტრე ლარაქმ თავის ახრი მალე განუცხადა ბატონიშვილებს, ბატონიშვილებს ეს განცხადება დიდათ ესიამოვნათ. ამით ნატურით აუწყეს ზ. ლარაქს „დილარიაის“ აღდგენისთვის ჯილდო, ანუ კარგი დახმარების მიცემა. ზ. ლარაქე მალე შეუდგა „დილარიაის“ აღდგენას და დაწყო წერა, რამდენიმე ხნის განმავლობაში მან დასწერა ვრცელი ტომი „დილარიაისის“, რომლის ფურცელთა რიცხვი 500 გვერდამდის შეადგენს, სწერ ქალაქის მთელს თაბანზე.

ეს ვრცელი ხელთ-ნაწერი როგორ სწერა აღმდგენელმა, რა მანქანებით, რა ოსტატობით, რა გვარის შრომით, მოგონებით, მოსაზრებით და გამბედაობით, ამაზე ჩვენ არ ვიცით—რა; ვეჭვობთ, რომ ეს გამოსაცნობი საიდუმლოება ადვილი გამოსაცნობი არ იუთს, ნეტა უველა ეს ამბები, რაც-კი მოუვანილია „დილარიაისში“, როგორ მოიგონა. როგორ მოკრიბა, ან უველა ეს როგორ ახსოვდა მას, რომ მოგონების და დაწერის შემდეგ „დილარიაის“ თვისგან შექმნილი და შეთხზული-კი არ უწოდა, არამედ ძველის „დილარიაის“ მაკიერ ახლად აღდგენილი! რას ნიშნავს ეს სიტყვა აღდგენილი? ცხადი საქმეა, რომ ახლის მჭიდრო კავშირს ძველთან, ძველის ზირველ—სახეობის აღდგენას, განახლებას და სხვანი. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ახალს „დილარიაის“ ძველთან რამე კავშირი უნ-

და ჰქონდეს, უამისობა ან შეიძლება, მხოლოდ დიდის გადასხვაფერებით-კი, დიდის შეცვლით, დიდის საიდუმლოების მფარველობით; — ამ საიდუმლოების ოსტატობა აღმდგენელის ვითარებას და ჯილდოს უნდა შეადგენდეს. მე ვფიქრობ, რომ ამ ხალხს „დილარის“ ზოგი ერთი ადგილები ძველის „დენილიან“ პირდაპირ უნდა იყოს მოყვანილი, ამას ეჭვი არ უნდა; ვინც-კი ნახავს ამ ხალხს ხელთ-ნაწერს, ის ამაზე ცხადათ დარწმუნდება, რადგანაც ხელთ-ნაწერში ბევრი ისეთი საუურადღებო ადგილებითა აღწერანია მოყვანილი, რაც ცხადათ გამოაჩენს მის აღმდგენის დასაკუთრებას, თუმცა ისიც-კი უნდა შეინიშნოს, რომ პეტრე ლარსი ჩვენს ძველს მწერლობაში ხელგაყვანილად და შეუქმნეთ ითვლება.

დაკარგული „დილარის“ ადგილს ბევრს შეშურება და როგორც თვით მ. ლარსი სწერს, თვით იოანე ბატონიშვილსაც-კი; ადგილი ხელთ-ნაწერი ჯერ თეთრათ ან ჰქონია გადაწერილი, რომ იგი უთხოვნი იოანე ბატონიშვილს, წასაკითხათ და გასაცნობათ, რომელთანაც ხელთ-ნაწერი კარგა ხანს დაშთენილად, დაბრუნების საქმე გახსნებულად, იოანე ბატონიშვილს თავისთვის გადაწერია და წიგნის ბოლოს თავის თავი აღმდგენელად უდიარებია, — მ. ლარსის საგან ადგილი ხელთ-ნაწერის მიმადგა სდომნია. ეს ამბავი გაუგია მ. ლარსის, მაშინათვე მისულა ბატონიშვილთან, თავის ხელთ-ნაწერი მოუთხოვნიდა, ძალით წაურთმევია, წაუღია; გადაწერია თეთრათ და ამ ქურდობის ამბავიც გაუღიქსავს და „დილარის“ გადაწერის შემდეგ ბოლოში ჩაურთავს. ეს ლექსი დიდს გულის-წერომას აჩენს ბატონიშვილზე, — ამიტომ მოგვყავს აქ.

ვიყავ რა მწირათ პეტრებურლს; სვისავან გამწარებული?
სამწუხაროსა აზრთავან შეშფოთვით დაკვეთებული,
ბოროტი ვინმე შეიქმნა, ჩემზე ბრკყალ გამებებული,
ჭირსა ვხადოდი უუალსა, მარად ცრემლ-მოზშირებული;
უძმობის დახსნათ ხელს ვიპყარ კალამი სვედის მალამი,
სადა ვსჯდი იგი ადგილი, თვალთა ცრემლითა ვალამი,
„დილარის“ ამბის გამოთქმად, აღვები თეთრი ალამი,
და აზრისა მოსაგონებლათ გონებას მივე სალამი.

შევაწყე, შევანაწევრე, დავსწერე, ვიპყარ შევადა,
მეწადა თეთრათ შემემყო, მხილველთ არ საზრახავადა,
ეცნა მეფის ძე იონეს, მიბრძანდა სანახავადა.
და იგი მან ზიმტაცა უფრორე, შემექმნა საზრუნავადა!
ესეცა მესმა მას თვისი სახელი შთაუწერია,
ვსწუხვარ სამისოდ სიცრუე რა მისი შესაფერია!
ამას ვინა იქმს, მიბრძანეთ, თუ არ გონება შტერია?
და ცუდ დიდებობა არ უწყის, რომე სულისა მტერია.
აწ ესე „დილარიანი“ შევმზადე ტურფა გვარადა,
სხვა-და-სხვა გვარის ლექსებით, შერთვა არ დამეზარადა,
მხილველთ სამოდ, საშვებდ და გულთა გასახარადა,
და ვინცა ისმინოს უცილოდ, შეექმნას შესაყვარადა.
გიორგისა მეფის ძემან, იოანემ სახელითა,
პირველ შრომილი, არ სრული, მტაცა გონებით ხელითა,
კუდად იქადის აჰოდ მადლითა ხმითა მძახველი
და ამოდ მას არლა მიეხედე, არცა-ლა ხელნი ვახელი.
ესე სხვა ახლად შევმზადე, ვით მტილი ყვავილიანი,
იგ ამას არ ჰგავს ვით ვარდა გოგში თვე სხვილ-ეკლიანი,
ესე არს დიდათ ნაღვაწი, ჩემგან ქმნილ „დილარიანი“,
და ხელმწიფობითა მალალი, ლომ-გული, მკლავ-ეკლიანი“.

ჩემგან ახლად შემზადებულს წიგნსა „დილარიანსა“ ზე-
და მრავალი ღვაწლი და შრომა მივიღე ამბისა მოგონებასა
და შეწყობასა ზედა, მხილველნო გთხოვთ კურთხევით მო-
იხსენებდეთ. პეტრე ყარიბი ლარაძე“. იფანე ბატონიშვილის
შესახებ ზ. ჯარაძეს სიტყვას რომ არ დავერწმუნოთ, სხვა ცნობე-
ბითაც ვიცით, რომ ამ პირს ჩვეულება ჰქონია სხვათა ნაწერების
მითვისება, მაგალითებრ უეჭვოთ არის დამტკიცებული, რომ „კალ-
მასობის“ დაწერა ეკუთვნის იონა ხელაშვილს და არა იფანე ბატონი-
შვილს, მაგრამ ეს მითვისება ბატონიშვილს მოსურვებია, ხელთ-
ნაწერი გადუწერია და თვით მიუთვისებია. ამ მითვისებისთვის
იგი თავისებურს მანქანებასაც ხმარობდა ხოლმე და ისეთ
ხელთ-ნაწერებს სპობდა და ანადგურებდა, რომელზედაც მი-

სი სახელი არ ეწერა. მაგალითებრ „კალმასობის“ ხელთ-ნაწერების გაქრობას და იშვიათობას მე პირდაპირ მის განზრახულებითი მოქმედებას ვაწერ. „კალმასობას“ გარდა მას სხვა ნაწერებიც ბევრი აქვს მითვისებული, ოდესმე დრო და მასალების შეკრება და სიუხვე გამოაჩენს მის თვისებას. ასე რომ პ. ლარაძის მოხსენება ჩვენ სრულ ქვეშაობითებით მიგვაჩნია, ამაზე ექვი არა გვაქვს, რვღვანაც იონე ბატონიშვილი ასეთს საქმეებს ჩვეული იყო. დიმიტრი ბაქრაძემ მის შესახებ უბრალოდ დაწერა ქება-დიდება; მოვა დრო, როცა ამ პირისაგან სხვათა საკუთრებათა მიმთვისებლობის ცნობები ცხადად გამოჩნდება.

თვით პეტრე ლარაძესაც ბევრი უწერია, თავის საკუთარ წერას კარდა გადაწერლობაც სტოდნია, ამისაგან გადაწერილი წიგნები ბევრი მინახავს და ბევრი მათში ვრცელი ტომებიც. კარდა ამის იგი ხელოვან შედექსეთაც ითვლება. ბევრი ლექსები, თავის დროის კვალთ, მნიშვნელოვანიც არის, ოდესმე დაფასდება მის სიმღერები, თუ ერთად შეიკრიბა და გამოიცა. ამის გარდაცვალება მიწერება 1830 წლებში, ღრმა მოხუცებაში უოფნის დროს.

დღეს მთელს საქართველოში ისეა ცნობილი, რომ ქართულს მწერლობაში „დილარაინი“ ახლათ არის პ. ლარაძისაგან ადღგენილიო. მე მისი ადღგენილი წავიკითხე, გავიცანი, გაცნობის შემდეგ ხელ-ცალიერი დავშთი, რასაც ვუთქრობდი, იგი იმ სხით არ აღმოჩნდა. XII საუკუნის ნიშნათ ცნობის დასამტკიცებელი საბუთები მასში ვერა ვპოვე-რა. იმედი გადაწედა ძველის „დილარაინის“ პოვნისა, ასე და ამ გვართ ჩვენს მწერლობაში სამუდამოთ გამოვეთხროვეთ სარგის თმოგველის „დილარაინის“ არსებობის საქმეს.

ამ რამდენიმე ხნის წინეთ, მოსე ხონელის „ამირან-დარეჯანიანის“ ხელთ-ნაწერების ძებნის დროს, წერა-კითხვის სამმართველოს გამგეობის წიგნთ-საცავის ხელთ-ნაწერებთ შორის ერთ ხელთ-ნაწერს „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოში ჩვენ განსკეთ სამი თავი ერთის მოთხრობისა, რომელიც „ამირან-დარეჯანიანის“ ბოლოს დამატებათ არის მიწერილი, ხოლო ამ სამ-კარს ეწოდება „დილარაინი“

და არა „ამირან-დარეჯანიანი“. ამ დამატებას ჩვენ უურადღება მივაქცევით და როგორც ნაშთი ძველის შიშველობისა „ამირან-დარეჯანიანის“, ბოლოს დამატებით დავბეჭდეთ, როგორც ვარაიანტი, თუმცა ამ სამს თავს და „ამირან-დარეჯანიანის“ შუა არაფერი კავშირი არსებობს. ეს მიტომ უფრო დავბეჭდეთ, რომ მკითხველისათვის მიგვეცა ღონისძიება ერთმანერთის გარჩევის და განთავისების.

რადგანაც ამ სამ თავს დასაწიისშივე ჰქონდა მოხსენებული, რომ ქმნილი სარკის თმოგველისგანაო. ამიტომ ეს ნაშთი ჩვენის ძველის შიშველობისა ჰ. ლარაძისაგან აღდგენილს „დილარაიანის“ მეთორმეტე, მეცამეტე და სხვა კარებსაც შეუდარეთ. შედარების დროს ურთი-ერთ შორის არაფერი მსგავსება აღმოჩნდა. ერთი სხვა გამოჩნდა და მეორე სხვა; ამ სამ-კარს არც „ამირან-დარეჯანიანის“ თავებთან აქვს კავშირი და არც ჰ. ლარაძის მიერ აღდგენილს „დილარაიანის“, იგი სულ სხვა უოფილა, სრულიად განსხვავებული ხელთ-ნაწერი და იქმნება სარკის თმოგველის „დილარაიანის“ ნაწერისაც, მხოლოდ გადასხვაფერებულნი; ხელთ-ნაწერის გადაწერის რიცხვი 17ს+ წ. მიეწერება, ბევრათ უწინარეს, ვიდრე ჰ. ლარაძე ახალს „დილარაიანს“ აღადგენდა.

დღეს ეს ძველი ნაკლები „დილარაიანი“ ერთ წიგნათ გამოვეცით, ერთის სახელწოდებით. ეგულა ამაებიდამ ცხადათ სჩანს, რომ „ამირან-დარეჯანიანის“ სამს უკანასკნელს კარს, „დილარაიანის“ სამს კარს და ჰ. ლარაძის აღდგენილს ახალ „დილარაიანის“ სამს კარს შორის არაფერი მსგავსება სუფევს, იგინი ერთმანეთისაგან დიდათ განსხვავდებიან. მცირე მსგავსება სჩანს მხოლოდ „ამირან-დარეჯანიანის“ და „დილარაიანის“ შორის, ესეც სახელებით, რომელ სახელებიც ჩვენის აზრით „ამირან-დარეჯანიანის“ საკუთრებას უნდა შეადგენდეს. ჩვენა გვწამს, რომ ჩვენ მიერ დაბეჭდილი „ამირან-დარეჯანიანის“ სრული ხელთ-ნაწერის ბოლოს დამატებათ მიბეჭდილი სამი კარი უნდა იყოს დამოუკიდებელი ადგილები ძველის „დილარაიანის“, რადგანაც ამ სამი კარის აღწერის წესი, ენის სტილი, ამბებთა შეკრება, განმარტვა და აღწერის მიდრეკილება ცხადათ აჩენს XII საუკუნის სახეს. მაგალითებრ თუნდა „ამი-

რან-დარეჯანიანის“ ზოგიერთ თავებთა აღწერის დასწერის — „ცხონ-
დი მეფე“, — ცხადათ აჩენს ამ აღწერის სიძველეს: ძველათ ქართ-
ველთა მოთხრობის მწერლები სულ ამ წესით დაიწყებდნენ თავიანთ
აღწერას, უოველთვის მეფის მოხსენებით იწყებდნენ და მეფის დღე-
გრძელობის მოხსენებითვე აბოლავებდნენ; ჩვენ კარგათ ვიცით, რომ
ეს წესი და ჩვეულება XIII საუკუნის შემდეგ ქართველთა მოთხრო-
ბის მწერალთაგან აღარ ხმარებულა, რადგანაც თვით ქართველთა
მეფენიც უძღურებენ მიეცნენ და მათ მიმართვის სიდიადეც დამდაბ-
ლებულის მიმართვით იყო გარს შეზღუდული. მაგალითებრ XIII
საუკ. შემდეგ ვიდრე XV საუკუნემდის ნაწერების თუ ნათარგმ-
ნის ზღაპრებს და მოთხრობების მე ბევრი ვიკითხე, მაგრამ არსად
ეს კილო არ შემიმჩნევია.

აი თუნდ ჩამოვთვალი: დავრიშანი, მირიანი, უამარღია, სი-
რინოზთანი, ზაალანი, უთრუთიანი, სავიანი, კოსტამიანი, თირ-
მილიანი, ბაბა ამირიანი, რუსუდანიანი, ნუქარდანი და ბევრიც სხვე-
ბი, მაგრამ არსად ჩვენ ერთი ცნობაც არ შეგვიმჩევია XII საუკ.
ქართველთა მოთხრობის მწერლების წერის წესისა. XII საუკ. მო-
თხრობების წერის ოსტატობას სრულიად გაწვეტილი აქვს კავშირი
შემდეგ ღროის მოთხრობებთან. ძნელათ რომ „ვისრამიანს“, „ამი-
რან-დარეჯანიანს“ და ამ ზატარა სამ კარს გარეშე რამე მსგავსება
სხვა მოთხრობებში ჰხვდეთ წერის მხრით, გარდა „რუსუდანიანის“,
ისიც მცირე მიბაძვით.

ამ სამი კარის შესახებ ახლგაზღა ქართველ მსწავლელმა აღ.
ხანანაშვილმა საფუძვლიანათ შენიშნა ერთ თავის წერილში და ეჭვი
აღიარა „დილარიანის“ შესახებ, რომ იგი ვითომც ძველი „დილა-
რიანი“ არ უნდა იყოს, ან „ამირან-დარეჯანიანის“ გაგრძელებაო. ჩვენ-
თვის აქ საუურდღებო უფრო ის არის, რომ მსწავლელმა ამ ნა-
წვეტს თავებსა და „ამირან-დარეჯანიანს“ შორის სრული განსხვა-
ვება აღიარა. უმთავრესათ ეს იყო საჭირო. რაიც შეეხება მას, რომ
რუსთაველის ლექსი ასე უნდა იხმარებოდეს:

„დილარეგ — სარგის თმოგველსა, მას ენა დაუშრომელსა“.
ე. ი. „ამირან-დარეჯანიანი“ მოსე სონელმა აქოვო, აბდულ მესია —

შავთელმაო, დილარკე—თმოგველმა და ტარიელ—რუსთველმაო. ერთის სიტყვით, არ უნდა იწერებოდეს, რომ „დილარკეთ—სარგის თმოგველს, მას ენა დაუშრომელსა“. ამას რაღა მტკიცება უნდა, რომ ყოველივე ასე უნდა იყოს. თვით სიტყვის ვითარება აჩენს ამ სიტყვის ასე ხმარების საჭიროებას. მეტად სანატრელია და სანუგევი, რომ ამ სამს კარს „დილარიანისს“ ჩვენის სიძველეთა მცოდნე მსწავლულებმა ჯეროვანი უურადლება მიაქციონ და მათ ამის შესახებ გამოსაქვან თავიანთი აზრები, თუ ეს ადგილები რა დროის მწერლობის ნაშთს უნდა ეკუთვნოდეს.

ჩვენ დაბუკლეთ ეს სამი კარი ჯერ-ჯერობით და სრულს იმედს არა ვაკრავთ, რომ ოდესმე სრულს „დილარიანისს“ ხელთ-ნაწერს-კი ვერ მოვიპოვებთ; აქამდისაც ისე გვეტონს, მაგრამ აკერ უცბათ აღმოჩნდა სამი კარი ძველის „დილარიანისს“. სხვების შემოწმებას მე მიტომ ვთხოვლობ, რადგანაც ჩემგან ასეთი ძველი ნაწერების ბეჭდვა, კარგევა და რამე კითხვების გარდაწვევტა ძნელია, ამის შესახებ „ამირან-დარეჯანიანშიაც“ მოვიხსენე და აქაც ვიტყვი კიდევ, რომ ერთის კაცისათვის მეტად ძნელი უნდა იყოს ასეთი ძველი წიგნების განხილვის საქმე და ბეჭდვა, ამას მთელი გუნდი უნდა.

ჩემდა საუბედუროთ, კარგა ხანია რაც მე დარიგება, დაპირება და იმედები ბევრისკან მესმის და როცა საქმე საქმეზე მივა, მაშინ-კი ეველა კარს მეფანტება და ყოველივე შრომა რჩება ჩემს მხვედრად, ჩემს ტვირთად. მე ამისთვის არავის ვუვედრი, რას ვიზამთ, ეველას თავის საქმე აქვს. მე ბევრ რამეში შეიძლება გასაგონი და საგომობიც ვიყო, მაგრამ გაგებდავ და იმასაც ვიტყვი, რომ ბევრს გმობასა და კიცხვასთან ის მაინც უნდა იყოს საუურად-დებო, რომ ვბეჭდავ ზოგიერთ ისეთ ხელთ-ნაწერებს, რომელთა აღდგენა-კი არა და მოპოვება-კი ძნელია. უოველ ამ გვარ იშვიათ ხელთ-ნაწერი წიგნები ოდონდ დაიბეჭდონ, ოდონდ დედანი გაჩნდეს და შერე მის სინამდვილით აღდგენა ისე ძნელი აღარ იქნება სხვათათვის მომავალში, როგორც ეს დღეს არის, დღეს ზოგიერთ წიგნის სესუნება-კი არ არის. ვიდრე უნაკლულო ხელთ-ნაწერისას კაცი რამეს იპოვინს, მანამდის ერთობ დიდი ხანი გაივლის; ბოლოს იქმ-

სება მთლად დაკარგოს, აღარა დაშოეს რა, ვინაიდან ასეთი მკალობები ჩვენს ისტორიაში და მწერლობაში ერთობ ხშირია. სეპათ ვისაუბრეთ და აქც მკაცრებით შემდეგ: ვახტანგ შეეჩვენებოდა მთელ ქართველ ერს მოჰპარა „ქართლის ცხოვრება“.

ამ სახ თვე შინაშია „სსუაჩე გვირთა“ და ისტორია „სრულ დაგვიჩინა“.

ბეტრე ღარაკში სარკის თმოგველს მოჰპარა „დიღარიონი“, ბეტრე თვით შეთინთხდა და გიბომც ზღადგინა ბველი „დიღარიონი“. რა მოხდა მერე? ქურდს ქურდა გამოუჩნდა და ისურვა ივანე ბატონიშვილმა და ღარაკის მოჰპარა ეს „დიღარიონი“.

ამე ბატონიშვილმა ივანე ხელაშვილი მოჰპარა „გაღმისობა“. დღე ეს წიგნი ქურდის სახელით არსებობს ჩვენს მწერლობაში.

3 და ჩემი ისურვა „ვეფხის ტყაოსნის“ მოპარვა, მკრამ ვს კრ მოახერხა, ამიტომ ავი თავისუფრათ გადააკეთა. კადაკეთებულის ხელთნაწერის რამდენიმე ვარიანტი არსებობს.

ასეთ მაგალითებისას აქ ჩვენ უგულას ვერ მოვსთვლით. ეს ერთობ შორს წავა. ასეთ საქმეთა ახმარეზსხედ უგულახედ დიდ დანაკლისით „დიღარიონის“ დაკარგვა ითვლება. აი რათა:

გრიკელ ჩასრუხადე სწერს „თამარ მეფის ქებაში“, რომ სარკის თმოგველის „დიღარიონმა“ თამარ მეფე ზღაშფოთათო. საინტერესოა ვაცოდეთ, მიზეზი მას, თუ თამარ მეფეს გჟელი რამ აღუშკოთა! „დიღარიონში“ რა იყო ისეთი მოყვანილი, რომ მიუღას გუღად გაწურა! ზღბათ ვინ იღის, ქვეენის სასარგებლოდ იყო მოყვანილი და მეუც ამიტომ აღუშფოთებია, ვინაიდან თუ ვწავლილი, რომ რაც ქვეენისა და ერისთავის კარგია და სასარგებლო, იგი მეფისათვის საწეენია და სამტრო ამას გვასწავლის ჩვენი ისტორია ქართველი მეფეთა ცხოვრებაში.

სამწუხაროდ, რა ბედით „დიღარიონს“ ეწვია, ისეთივე გარემოებით არის გარემოებული თვით სარკის თმოგველის ცხოვრებაც, ცნობები ცოტა არის ერთობ. 1913 წ. ისტორიკოსმა სერ. კაკაბაძემ დასტავა:— „ვინ იყო და სად სცხოვრობდა სარკის თმოგველი“. გონიერი ისტორიკოსი ზატეგ სარეშია ამისთვის. მის წიგნში

მოყვანილია. თვით თმოგველების გენიოლოგიური ტაბულიც. ზატო-
ცემული ისტორიკოსი ექვათ ამბობს, რომ სარგის თმოგველი თა-
მარ მეფეს თანამედროვე ჰიარი კი არ არის, არამედ თამარის შემ-
დეგ სცხორებდა.

შოთა რუსთაველა „ვეფხისტყაოსანში“ მოცხსენებს სარგის
თმოგველს და მას დილარიონს“ ასე: „დაღარგეთს სარგის თმო-
გველსა, მას ენა დაუმრ მელსა“. კონება გვაუწყებს, რომ ამ ცნო-
ბის მიხედვით სარგის თმოგველი რუსთაველის მწერლობის წინა
დროის კაცათ ვიცნათ, ეს კიდევ მოწამეა, მის, რომ სარგის თმო-
გველი თანამედროვე ჰიარია თამარ მეფის და იქნებ წინა დროისაც.

რაც შეეხება ისტორიკოსის აზრს, რომ სარგიც თმოგველია
კრიგორიანი იყოფა—ეს ცხადა და მართალი. მხარკძელის გვარიც
სწორია. თმოგველების გვარი რომ XIV საუკ. მოისპო ესეც მარ-
თალია აწინდელ ჩვენს არღუთინსკ-დოლოგორუკოვებს არაფერი კა-
შირი აქვს მეთორმეტე საუკ. მხარკძელებთან.

„ვისრამიანის“ თარგმნა სარგის თმოგველისაგან—ტყუილია.
ეს წიგნი სთარგმნეს დავით აღმაშენებლს დროს. მთარგმნელი და-
ვით საათაბაგოელია, ასე სწერს არქიმანდრიტი გამ. გარეგელი მე-
თორამეტე საუკ. ბოლოს.

ზ. ჭ.

